

Marija Matwijczuk

ORCID: 0000-0002-2867-2832
Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”

Oleksandr Skarbarczuk

ORCID: 0000-0002-7936-9913
Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”

Zbrodnie wojenne i ich dokumentowanie na przykładzie Ukrainy

War crimes and their documentation on the example of Ukraine

Streszczenie

Od 22 lutego 2022 roku na Ukrainie występują masowe przejawy zbrodni wojennych popełnianych zarówno przez siły zbrojne, jak i organy ścigania Federacji Rosyjskiej, których pomyślne dochodzenie zależy zarówno od prawidłowej kwalifikacji takich działań, jak i przestrzegania procedury ich dokumentowania.

Celem mniejszego artykułu jest zatem jednoznaczne wskazanie podmiotów, procedury i cech dokumentowania zbrodni wojennych, w szczególności według protokołu z Berkeley.

Przeprowadzone badania oparte zostały na analizie wskazanych w tekście narodowych i międzynarodowych aktów normatywnych, w tym Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego, Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. oraz Dodatkowego protokołu I do nich z 8 czerwca 1977 r.

Słowa kluczowe: zbrodnia wojenna, Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, Konwencje Genewskie

Abstract

Since 22nd of February 2022, Ukraine has witnessed numerous cases of war crimes committed by both the armed forces and law enforcement agencies of the Russian Federation, the successful investigation of which depends on both the correct qualification of such actions and compliance with the documenting procedure for them.

The purpose of this smaller article is therefore to clearly indicate the subjects, procedures and features of war crimes documenting, in particular according to the Berkeley Protocol.

The research was based on the analysis of national and international normative acts indicated in the text, including the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva Conventions of August 12, 1949 and the Additional Protocol I thereto of June 8, 1977.

Keywords: war crime, Rome Statute of the International Criminal Court, Geneva Conventions

Wstęp

Od początku inwazji na Ukrainę na pełną skalę, w ciągu niecałych ośmiu miesięcy wojny rosyjsko-ukraińskiej, na jej terytorium popełniono dziesiątki tysięcy zbrodni wojennych, zbrodni przeciw ludzkości, a nawet ludobójstwa. Tylko na 10 grudnia 2023 r. oficjalnie zarejestrowano 115 869 zbrodni agresji i zbrodni wojennych, a ponad 1 500 zbrodni na dzieciach popełniono bez pełnego uwzględnienia miejsc aktywnych działań wojennych (512 zabitych, 1152 rannych)¹, co stanowi tylko liczba oficjalnie zarejestrowanych, w rzeczywistości jest ich dziesięć razy więcej. Wiele zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości popełnionych dziś przez Federację Rosyjską przeciw Ukrainie pozostaje niezauważonych i niezarejestrowanych, w związku z czym niemożliwe będzie postawienie przed sądem winnych najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych. Dlatego, aby to drugie uczynić niedopuszczalnym, Biuro Prokuratora Generalnego wspólnie z partnerami ukraińskimi, w tym Ministerstwem Sprawiedliwości Ukrainy, Ministerstwem Transformacji Cyfrowej oraz z partnerami międzynarodowymi, opracowało algorytm rejestrowania zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości według standardów międzynarodowych. Podmiotami dokumentacji zbrodni wojennych są: organy ścigania, prokuratury (pod przewodnictwem Prokuratury Generalnej), system bezpłatnej pomocy prawnej (pod przewodnictwem Ministerstwa Sprawiedliwości), prawnicy i inni (osoby fizyczne, które mają informacje). A głównymi kwestiami w dokumentowaniu zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości są: „co” dokumentować i „jak” dokumentować².

¹ Biuro Prokuratora Generalnego, *Prokuratorzy ds. nieletnich: na Ukrainie w wyniku zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej zginęło 512 dzieci*, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-512-ditei-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf> [dostęp: 18.12. 2023].

² M. Matwijczuk, *Prawnik jako podmiot dokumentujący zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości*. Współczesne aspekty modernizacji nauki: stan, problemy, kierunki rozwoju: materiały XXVI Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej, Zagrzeb (Chorwacja): Organizacja pozarządowa „VADND”, 7 listopada 2022 r., s. 162.

„Co” dokumentować?

Przez „co” dokumentować mamy na myśli wydarzenia/działania, które można zakwalifikować jako zbrodnie wojenne i/ lub zbrodnie przeciw ludzkości.

Zbrodnią wojenną jest poważne naruszenie prawa i zwyczajów w czasie konfliktu zbrojnego, które pociąga za sobą indywidualną odpowiedzialność karną (jest zbrodnią międzynarodową). Preambuła Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego stwierdza, że poważne przestępstwa budzące niepokój całej społeczności światowej nie powinny pozostać bezkarne³.

Samo pojęcie zbrodni wojennych w prawie międzynarodowym sięga czasów przed I wojną światową, kiedy państwa uznały, że pewne naruszenia prawa wojennego, z których wiele zostało skodyfikowanych w regulaminie haskim dotyczącym praw i zwyczajów wojny na lądzie z 1899 r. i 1907 r. były zbrodniami. Już w 1945 r. punkt b) Art. 6 Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze zdefiniował zbrodnie wojenne jako „pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych”, i nazywa nimi następujące działania:

- morderstwo,
- złe obchodzenie się lub deportacja na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru,
- mordowanie lub złe obchodzenie się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu;
- zabijanie zakładników;
- rabunki własności publicznej lub prywatnej;
- bezmyślne burzenie osiedli, miast lub wsi albo spustoszenie nieusprawiedliwione koniecznością wojenną⁴.

Konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949 r. zawierają następującą listę zbrodni wojennych stanowiących poważne naruszenia:

³ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708).

⁴ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367).

- umyślne zabójstwo,
- torturowanie lub nieludzkie traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne, umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkie uszkodzenia ciała lub zdrowia,
- niszczenie i przywłaszczanie sobie mienia, nieusprawiedliwione koniecznościami wojskowymi i dokonane na wielką skalę w sposób bezprawny i samowolny,
- zmuszanie osoby cywilnej lub jeńca wojennego do służby w siłach zbrojnych państwa nieprzyjacielskiego,
- pozbawienie osoby prawa do bezstronnego i normalnego postępowania sądowego, nielegalna deportacja, przesiedlenie osoby cywilnej,
- nielegalne aresztowanie osoby cywilnej,
- branie zakładników (art. 50 Konwencji Genewskiej I⁵, art. 51 Konwencji Genewskiej II⁶, art. 130 Konwencji Genewskiej III⁷, art. 147 Konwencji Genewskiej IV⁸).

Art. 58 protokołu dodatkowego I do Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 1977 r. rozszerzył listę poważnych naruszeń Konwencji Genewskich, dodając do nich następujące działania:

- (a) czynienie ludności cywilnej lub osób cywilnych celem ataku;
- (b) podejmowanie ataku bez rozróżnienia, dotyczącego ludność cywilną lub dobra o charakterze cywilnym, ze świadomością, że taki atak wywoła straty w życiu ludzkim, ranienia osób cywilnych oraz szkody w dobrach cywilnych, nadmierne w rozumieniu ustępu 2 (a) (iii) artykułu 57;
- (c) podejmowanie ataku przeciwko budowlom lub urządzeniom zawierającym siły niebezpieczne ze świadomością, że taki atak spowoduje straty w życiu ludzkim, ranienia osób cywilnych lub szkody w dobrach o charakterze cywilnym, nadmierne w rozumieniu ustępu 2 (a) (iii) artykułu 57;

⁵ Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).

⁶ Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).

⁷ Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).

⁸ Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).

- czynienie celem ataku miejscowości niebronionych i stref zdemilitaryzowanych;
- czynienie celem ataku osoby, o której wiadomo, że jest niezdolna do walki;
- wiarołomne używanie, z naruszeniem artykułu 37, znaku rozpoznawczego czerwonego krzyża, czerwonego półksiężyca lub czerwonego lwa i słońca albo innych znaków ochronnych uznanych przez Konwencje lub niniejszy protokół;
- przeniesienie przez mocarstwo okupacyjne części swej ludności cywilnej na terytorium, które okupuje albo deportacja lub przeniesienie wewnątrz, lub poza terytorium okupowane całości albo części ludności tego terytorium, z naruszeniem artykułu 49 Czwartej Konwencji;
- wszelkie nie usprawiedliwione opóźnienie repatriacji jeńców wojennych lub osób cywilnych;
- praktyka apartheidu oraz inne praktyki nieludzkie i poniżające, oparte na dyskryminacji rasowej i stanowiące znieważanie godności osobistej;
- kierowanie ataków przeciwko pomnikom historycznym, dziełom sztuki lub miejscom kultu religijnego wyraźnie rozpoznanym, które stanowią dziedzictwo kulturalne lub duchowe narodów i którym przyznana została szczególna ochrona na mocy odrębnego porozumienia, na przykład w ramach uprawnionej organizacji międzynarodowej, powodujących przez to ich zniszczenie na dużą skalę, gdy brak dowodu, że strona przeciwna naruszyła artykuł 53 punkt (b), i gdy te pomniki historyczne, dzieła sztuki i miejsca kultu religijnego nie są położone w bezpośredniej bliskości celów wojskowych;
- pozbawienie osoby chronionej przez Konwencje lub wymienionej w ustępie 2 niniejszego artykułu prawa do należytego i bezstronnego jej osądzenia⁹.

Określone normy dotyczące poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego mają być zastosowanie wyłącznie do międzynarodowych

⁹ Protokoły dodatkowe do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r. – dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175).

konfliktów zbrojnych i wyłącznie do działań popełnionych w czasie działań wojennych przeciw „osobom chronionym”: rannym lub chorym bojownikom walczącym na lądzie i na morzu, jeńcom wojennym i ludności cywilnej, w szczególności przeciw tym, którzy znajdują się pod władzą państwa, którego nie są obywatelami.

Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego nie zawiera definicji pojęcia „zbrodnie wojenna”, ale w art. 8 zawiera wykaz przestępstw, które mogą zostać popełnione przez personel wojskowy w czasie wojny. Takie działania (biorąc pod uwagę tłumaczenie z języków urzędowych, w których określono Statut Rzymski) są bardziej trafnie nazywane „zbrodniami wojennymi”. Zatem stwierdza się tam, że zbrodnie wojenne podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych obejmują nie tylko poważne naruszenia Konwencji Genewskich, ale także 26 innych poważnych naruszeń praw i zwyczajów wojennych, a mianowicie:

- 1) działania przeciw osobom i mieniu chronionym Konwencją Genewską z dnia 12 sierpnia 1949 r.:
 - zamierzone zabójstwo;
 - tortury lub nieludzkie traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne;
 - umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała i zdrowia;
 - poważne zniszczenia i przywłaszczenia mienia, nieusprawiedliwione koniecznością wojskową i dokonywane bezprawnie i samowolnie;
 - zmuszanie jeńców wojennych lub innych chronionych osób do służby w siłach zbrojnych mocarstwa nieprzyjacielskiego;
 - umyślne pozbawianie jeńców wojennych lub innych chronionych osób prawa do rzetelnego procesu prowadzonego w normalnym trybie;
 - bezprawna deportacja lub przesiedlenie albo bezprawne pozbawianie wolności;
 - branie zakładników;
- 2) inne poważne naruszenia przepisów ustawowych i zwyczajowych mających zastosowanie w międzynarodowych konfliktach zbrojnych w ustalonych ramach prawa międzynarodowego, a mianowicie którekolwiek z poniższych działań:

- zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych;
- zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne, czyli obiekty niebędące celami wojskowymi;
- zamierzone kierowanie ataków na personel, instalacje, materiały, oddziały lub pojazdy związane z pomocą humanitarną lub misjami pokojowymi działającymi w oparciu o Kartę Narodów Zjednoczonych tak długo, jak są one uprawnione do ochrony przysługującej osobom cywilnym i obiektom cywilnym na podstawie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych;
- zamierzone przeprowadzanie ataku ze świadomością, iż atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych, lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej;
- atakowanie lub bombardowanie, przy użyciu jakichkolwiek środków, bezbronnych miast, wsi, domów mieszkalnych i budowli niebędących celami wojskowymi;
- zabijanie lub ranienie nieprzyjaciela, który, złożywszy broń lub nie mając już środków obrony, zdał się na łaskę;
- bezpodstawne używanie flagi rozjemczej lub sztandaru, lub oznak wojskowych i munduru nieprzyjaciela, lub Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak również oznak rozróżniających, ustanowionych przez Konwencje Genewskie, skutkujące śmiercią lub poważnym zranieniem osoby;
- przesiedlanie, bezpośrednio lub pośrednio, przez mocarstwo okupujące części własnej ludności cywilnej na terytorium okupowane lub deportacja albo przesiedlanie całości lub części ludności cywilnej zamieszkałej na terytorium okupowanym w ramach tego terytorium lub poza nie;

- zamierzone kierowanie ataków na budynki przeznaczone na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, naukowe lub charytatywne, pomniki historyczne, szpitale oraz miejsca, gdzie gromadzeni są ranni i chorzy, pod warunkiem że nie są one celami wojskowymi;
- poddawanie osób, które są pod władzą strony przeciwnej, okaleczeniom fizycznym lub wszelkiego rodzaju eksperymentom medycznym lub naukowym, które nie są usprawiedliwione leczeniem medycznym, stomatologicznym lub szpitalnym tej osoby ani prowadzone w jej interesie, a które powodują śmierć lub poważne zagrożenie zdrowia tej osoby lub osób;
- podstępne zabijanie lub ranienie osób należących do ludności lub wojsk nieprzyjaciela;
- ogłaszanie, że nikomu nie będzie darowane życie;
- niszczenie lub zagarnianie własności nieprzyjaciela, z wyjątkiem przypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna;
- ogłaszanie praw i roszczeń obywateli strony przeciwnej za wygaśnię, zawieszone lub niedopuszczalne do dochodzenia przed sądem;
- zmuszanie obywateli strony przeciwnej do uczestnictwa w działaniach wojennych skierowanych przeciwko ich krajowi, nawet gdy pozostawali oni w służbie strony wojującej przed rozpoczęciem wojny;
- wydawanie na łup miast lub miejsc, nawet zdobytych szturmem;
- używanie trucizny lub zatrutej broni;
- używanie gazów duszących, trujących lub innych oraz wszelkich podobnych cieczy, materiałów i urządzeń;
- stosowanie pocisków, które z łatwością rozszerzają się lub spłaszczają w ciele człowieka, takich jak pociski z twardą łuską, która nie pokrywa w całości rdzenia lub jest ponacinana;
- stosowanie broni, pocisków i materiałów oraz sposobów prowadzenia wojny, które z natury rzeczy powodują zbędne szkody lub nadmierne cierpienie lub które ze swej istoty stanowią naruszenie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, pod warunkiem że taka broń, pociski i materiały, a także sposoby prowadzenia

wojny są objęte całkowitym zakazem i są wymienione w aneksie do niniejszego statutu w wyniku poprawki przyjętej zgodnie z odpowiednimi postanowieniami artykułów 121 i 123;

- dopuszczanie się zamachów na godność osobistą, a w szczególności poniżające i upokarzające traktowanie;
- dopuszczanie się zgwałcenia, niewolnictwa seksualnego, przymusowej prostytucji, wymuszonej ciąży w rozumieniu artykułu 7 ustęp 2 (f), przymusowej sterylizacji oraz innych form przemocy seksualnej również stanowiących poważne naruszenie Konwencji Genewskich;
- używanie osób cywilnych lub innych chronionych osób do ochrania swożą obecnością punktów, obszarów lub sił wojskowych przed działaniami wojskowymi;
- zamierzone kierowanie ataków na budynki, materiały, oddziały medyczne i środki transportu oraz personel używający znaków odróżniających ustanowionych przez Konwencje Genewskie zgodnie z prawem międzynarodowym;
- zamierzone głodzenie osób cywilnych jako metoda prowadzenia działań wojennych poprzez pozbawianie tych osób środków niezbędnych do życia, w tym umyślne pozbawianie racji żywnościowych przewidzianych w Konwencjach Genewskich;
- (xxvi) wcielanie lub werbowanie dzieci poniżej piętnastego roku życia do narodowych sił zbrojnych lub faktyczne używanie ich w działaniach zbrojnych¹⁰;

Szczegóły składu każdej z wymienionych zbrodni wojennych należących do jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego zawarte są w odrębnym dokumencie – elementy definicji zbrodni (art. 9)¹¹.

Opisane powyżej normy mają zastosowanie podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych. Jednocześnie we współczesnym prawie międzynarodowym istnieje znacznie mniej norm umownych regulujących niemiędzynarodowe konflikty zbrojne. Lwia ich część zawarta jest w protokole dodatkowym II z dnia 8 czerwca 1977 r.

¹⁰ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708).

¹¹ Ibidem.

Postanowienia Protokołu II określają postępowanie stron w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, nie zawierają jednak norm dotyczących odpowiedzialności oraz definicji zbrodni wojennych ukształtowanej w zwyczajowym prawie międzynarodowym w zakresie ich popełnienia podczas konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. Jednocześnie Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z 1994 r. po raz pierwszy przewidywał odpowiedzialność karną jednostek za zbrodnie wojenne w kontekście międzynarodowego konfliktu zbrojnego, polegającego na poważnym naruszeniu art. 3 wspólnego dla czterech konwencji genewskich z 1949 r.

Wśród zbrodni wojennych popełnionych w międzynarodowych konfliktach zbrojnych Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego definiuje cztery poważne naruszenia artykułu ogólnego 3 Konwencji Genewskich z 1949 r. (naruszenie życia i nieetykalności cielesnej, naruszenie godności ludzkiej, wzięcie zakładników oraz naruszenie dóbr osobistych). prawo do sprawiedliwego procesu) oraz 12 poważnych naruszeń prawa i zwyczajów wojennych (m.in. ataki na ludność cywilną, rabunki, gwałty, okaleczenia itp.).

Zgodnie z Konwencją o niestosowaniu przedawnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości z 1968 r. przedawnienie nie ma zastosowania do zbrodni wojennych.

Ustawodawstwo ukraińskie nie zawiera również definicji terminu „zbrodnia wojenna”. Jednakże Kodeks karny Ukrainy przewiduje odpowiedzialność za grabieżę, przemoc wobec ludności w obszarze działań wojennych, złe traktowanie jeńców wojennych, nielegalne używanie symboli Czerwonego Krzyża, Czerwonego Półksiężycy i Czerwonego Kryształu oraz ich nadużycie.

Pojęcie zbrodni wojennych w ukraińskim polu prawnym służy do określenia przestępstw popełnianych przez personel wojskowy państwa agresora: są one zawarte w rozdziale XX Kodeksu karnego i nazywane są przestępstwami przeciw pokojowi, bezpieczeństwu ludzi i międzynarodowemu porządkowi prawnemu.

Dlatego używa się pojęcia „zbrodnie wojenne” w celu odróżnienia ich od zbrodni militarnych i dokładnego określenia skali przestępstw, za które powinna odpowiadać armia państwa agresora.

Jednakże przy ustalaniu, czy zbrodnia jest zbrodnią wojenną, należy wziąć pod uwagę kilka innych ważnych czynników, aby dokładnie zidentyfikować zbrodnię jako zbrodnię wojenną. Na przykład trzeba pamiętać, co to znaczy „nie być celem wojskowym”. Prawo międzynarodowe wymaga, aby strony wojujące kierowały ataki wyłącznie na cele wojskowe, a nie na obiekty cywilne. Cele wojskowe ograniczają się do tych obiektów, które ze względu na swój charakter, lokalizację, przeznaczenie lub sposób użycia skutecznie przyczyniają się do prowadzenia działań wojennych i których częściowe lub całkowite zniszczenie, zdobycie w danym momencie zapewnia wyraźną przewagę militarną.

Na przykład ostrzeliwanie ludności cywilnej lub obiektów cywilnych jest zbrodnią wojenną. Jeżeli jednak budynki zostały ostrzelane artylerią lub bombami powietrznymi w czasie, gdy wojsko ukraińskie ich broniło, oznacza to, że stały się one celem wojskowym. Ale nawet w tym przypadku ostrzała, w wyniku którego zginęła nadmierna liczba osób, uważany jest za naruszenie prawa międzynarodowego. I dotyczy to przypadków, gdy jedna ze stron nie posiada celnej broni, aby dokładnie zaatakować cel. To prawda, że dla analizy trzeba znać plany wojskowe obu stron, co oczywiście jest niemożliwe.

Takie niuanse pokazują, jak złożony i niejednoznaczny jest temat zbrodni wojennych. Dlatego procesy sądowe dotyczące tego typu przestępstw ciągną się latami, a nawet dziesięcioleciami.

„Jak” dokumentować?

Kwestia „jak” dokumentować ma esencjonalne znaczenie, gdyż prawidłowo przygotowane informacje i wykazy pozwalają na wykorzystanie ich jako dowodu, który będzie dopuszczalny w sądzie. Dlatego też Centrum Koordynacji Pomocy Prawnej na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwości zorganizowało kilkadziesiąt spotkań roboczych, okrągłych stołów, seminariów dla pracowników i wolontariuszy z BPD, prawników, przedstawicieli wspólnot terytorialnych, psychologów, pracowników socjalnych, cykl webinarium szkoleniowych nt. podstawy klubu prawniczego „Prawokator” w sprawie trybu i cech uzyskiwania zeznań na temat wydarzeń i działań wojska rosyjskiego, których byli świadkami lub o których słyszeli od znajomych, przyjaciół itp.

Ogólne zalecenia dotyczące dokumentacji są następujące: możesz nagrywać w formie pisemnej, na zdjęciach i filmach; oprócz samego przestępstwa warto sfilmować także otoczenie dla kompletności kontekstu; powinieneś pokazać swoją twarz i podać swoje nazwisko, imię, patronim, wskazać datę, godzinę i dokładne miejsce strzelaniny (w przeciwnym razie dowód nie będzie miał wartości dowodowej w sądzie); odnotować (jeśli to możliwe) dane osobowe świadków dotkniętych przestępstwem (wraz z podaniem imienia i nazwiska, daty urodzenia, numeru telefonu, adresu).

Instytucje dokumentowania zbrodni wojennych mogą prowadzić różnorodne akcje edukacyjne i spotkania informacyjne z osobami, które opuściły strefę działań wojennych, dotyczące trybu dokumentowania zbrodni wojennych, prowadzić ankiety takich osób w celu identyfikacji ofiar i świadków zbrodni; udzielać pomocy w zakresie rejestrowania i przekazywania danych poprzez odpowiednie platformy informacyjne, takie jak <https://warcrimes.gov.ua/> oraz <https://humanrights.gov.ua/>. Proces przesłuchania (wywiadu) jest złożony i specyficzny, ponieważ jest to praca z osobą, która znajduje się w stanie pourazowym w wyniku wydarzeń wojennych: śmierci bliskich, okrucieństw rosyjskich żołnierzy, szkód na zdrowiu, majątkowych, a także masowości i brutalności takich spraw itp. Skuteczność dokumentowania wydarzeń wojennych przez prawnika jest większa, ponieważ istnieją większe możliwości prawidłowego udokumentowania wydarzeń wojennych, a tak naprawdę ważny jest sam proces przekonywania osób o znaczeniu składania takich zeznań, gdyż proces ten jest dobrowolny i nie każdy widzi sens opowiadania o wydarzeniach, których był uczestnikiem lub świadkiem, a zaufanie osobie, której celem jest ochrona praw i wolności człowieka, jest łatwiejsze i ma sens. Tutaj bardzo cenne są wiedza, umiejętności i wcześniejsze doświadczenie w zbieraniu materiału dowodowego, zrozumienie jego zasadności, dopuszczalności i wystarczalności, a w ostatecznym rozrachunku zaufanie ludzi do tego, komu przekazują takie informacje, aby w przyszłości materiał dowodowy nie był zniekształcany, wyciszany ani niszczone, lecz by uzyskane informacje mogłyby zostać wykorzystane jako dowód w celu zapewnienia odpowiedzialności winnych zbrodni wojennych, najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych, zarówno przed ukraińskimi sądami, jak i przed Międzynarodowym Trybunałem

Karnym w Hadze, a także przed specjalnym trybunałem, po jego utworzeniu, wynagradzającym ofiary i zapewniającym prawo do prawdy o zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Ponadto, zazwyczaj oprócz samej dokumentacji, prawnik doradza w kwestiach prawnych, specyfice ich statusu i sytuacji, co oznacza, że ci ostatni mogą jednocześnie uzyskać pomoc prawną i humanitarną w zakresie informacji prawnych dotyczących dokumentacji zbrodni wojennych.

Eksperci projektu „Wzmocnienie zdolności do dokumentowania i przetwarzania dowodów epizodów zbrodni wojennych zgodnie z prawem ukraińskim/międzynarodowym” zalecają stosowanie Protokołu z Berkeley. I tak w 2020 roku dokument ten został zaprezentowany przez Centrum Praw Człowieka Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley i Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka. Protokół z Berkeley określa minimalne standardy wyszukiwania, gromadzenia, przechowywania, weryfikowania i analizowania otwartych źródeł i może służyć jako praktyczny przewodnik dla prawników, dziennikarzy i badaczy.

Protokół z Berkeley zalecany jest do rejestrowania zbrodni wojennych, a przestrzeganie tych standardów zwiększa dopuszczalność dowodów. Jednak Protokół z Berkeley nie jest częścią ustawodawstwa krajowego. Aby dowód mógł zostać uznany za właściwy i dopuszczalny w postępowaniu karnym, konieczne jest dopełnienie wymogów procesu karnego, a nie każdy może zbierać dowody. W przeciwnym razie będą niewłaściwe. A według Międzynarodowego Trybunału Karnego każdy może rejestrować i dokumentować.

Zeznania nigdy nie są odbierane pod przymusem, gdyż nikt jeszcze nie odebrał sobie prawa do nieskładania zeznań przeciw sobie. Dokumentalista, jak każdy badacz, nie jest ekspertem w dziedzinie psychologii czy psychiatrii. Skala i brutalność rosyjskiej agresji w 2022 roku dotknęła całą ludność Ukrainy, dlatego warto pamiętać, że nawet ci, którzy nie byli bezpośrednimi świadkami morderstw, tortur oraz okrutnego lub nieludzkiego traktowania, doznali urazów psychicznych. Zgodnie z tym podejściem każdy, kto otrzyma wezwanie do sądu lub w trakcie postępowania przygotowawczego, musi przedstawić zaświadczenie potwierdzające stan zdrowia psychicznego. Oczywiście to nonsens.

Prawo do złożenia skargi ma każdy obywatel (nie tylko z powodu popełnienia przestępstwa), niezależnie od zdolności do czynności prawnych (nie chodzi tu tylko o stan psychiczny, ale także wiek), obywatelstwa itp. Decyzja Sądu Konstytucyjnego Ukrainy w sprawie dotyczącej zgodności z Konstytucją Ukrainy (zgodność z konstytucją) niektórych przepisów części drugiej art. 8, zdanie drugie części czwartej art. 16 ustawy Ukrainy „O Odwołania Obywateli” zdaje się położyć kres wątpliwościom, czy osoba ubezwłasnowolniona może skorzystać z prawa do odwołania niezależnie od przedmiotu skargi (sprawa z apelacji osób uznanych przez sąd za ubezwłasnowolnione)¹². Ponadto dowody należy rozpatrywać w połączeniu z innymi. Można zlecić badania w celu sprawdzenia autentyczności wszelkich dowodów, a także przeprowadzić wizję lokalną, w szczególności z udziałem wnioskodawców. Dowody można także porównywać i oceniać wraz z innymi dowodami itp. Jeśli chodzi o dane cyfrowe, które są publicznie dostępne – treści z portali społecznościowych, zdjęcia satelitarne, inne zdjęcia i filmy publikowane w Internecie, mapy, diagramy – to nie wystarczy, aby postawić zarzuty karne, można je jedynie wykorzystać do wzmocnienia argumentów – włączyć z innymi, takimi jak dowody badania, rekonstrukcje itp.

Po zebraniu materiału dowodowego należy go wprowadzić do powszechnej bazy danych, w szczególności na Ukrainie stworzono już szereg cyfrowych platform i aplikacji, które ułatwiają gromadzenie dowodów zbrodni wojennych popełnionych przez Federację Rosyjską:

- portal RussianWarCriminals (shtab.net);
- aplikacja eyeWitness to Atrocities;
- Platforma WarCrimes – przy wsparciu Biura Prokuratora Generalnego Ukrainy;
- Chatbot WarCrime Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy;
- Chatbot Państwowej Inspekcji do Dokumentowania Przestępstw Przeciw Środowisku;
- Chatbot TRIBUNAL UA @tribunal_ua_bot;
- Portal „Przestępstwa kulturalne” gromadzący dowody niszczenia zabytków historii i kultury przez wojska rosyjskie;

¹² Decyzja Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z dnia 11 października 2018 r., sprawa nr 1-124/2018(4976/17).

– Projekt „Rosja zapłaci” za udokumentowanie szkód materialnych.

Jednakże zeznania o zbrodniach wojennych można przysyłać bezpośrednio do Głównego Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze, Karima A. A. Khana, na adres otp.informationdesk@icc-cpi.int.

Jeśli chodzi o dokumentację według Protokołu z Berkeley, robi się to właśnie ze względu na możliwość wykorzystania dopuszczalnych dowodów w postępowaniach międzynarodowych. Kiedy ofiary i świadkowie składają osobiste zeznania osobom zajmującym się dokumentacją, najpierw wyrażają dobrowolną i świadomą zgodę. Jednocześnie istnieją platformy cyfrowe, które po prostu archiwizują zebrane dane z otwartych źródeł, ale osoby dokumentujące nie postępują zgodnie z procedurą Protokołu z Berkeley. I tak na przykład Centrum Ekspertkie Praw Człowieka jest częścią Koalicji „Ukraina. O piątej rano”, a wszystkie jej organizacje mają określone ustalenia dotyczące treści, poufności, procesu angażowania ekspertów itp. Baza danych nie jest otwartym źródłem danych. Każda organizacja może samodzielnie decydować o przedmiotach/okolicznościach dokumentacji. Wszyscy eksperci/dokumentaliści organizacji przechodzą odpowiednie szkolenia przed rozpoczęciem pracy z bazą danych. I tu trzeba powiedzieć, że podstawy, z których korzysta Koalicja, zostały już stworzone na poziomie międzynarodowym. Przez prawie rok członkowie Koalicji testowali różne platformy, przechodzili szkolenia i testowali je. Wybrane platformy spełniają wspólne zasady, wymagania, standardy, są łatwe w obsłudze dla „przeciętnego badacza”, są bezpieczne i zdolne do przechowywania dużych zbiorów danych.

Zgodnie z tym przedmioty dokumentacji stanowią ważny łącznik pomiędzy osobą będącą ofiarą lub naocznym świadkiem wydarzeń wojennych a ściganiem winnych, gdyż dla tego ostatniego należy ustalić podstawę prawną i proceduralną oraz, mając odpowiedni poziom wyszkolenia w zakresie wykonywania takich prac, dogłębną znajomość krajowych i międzynarodowych standardów dokumentowania informacji dowodowych z różnego rodzaju źródeł (źródła elektroniczne, zeznania świadków, oględziny miejsca zdarzenia). Dziś nie pozostaje to na uboczu istniejących problemów, ale walczy z Federacją Rosyjską i rosyjskimi przestępcami na froncie prawnym.

Jak wiadomo, Federacja Rosyjska odwołała swój podpis pod Statutem Rzymskim, więc nie może współpracować z Międzynarodowym Trybunałem Karnym. Zwiększa to jednak prawdopodobieństwo powołania specjalnego trybunału, który miałby badać zbrodnie Rosji wobec Ukrainy. W historii znane są przykłady powstawania trybunałów: Norymberga, Tokio, a także przeciw byłej Jugosławii i Rwandzie. Biorąc pod uwagę poparcie Rezolucji ONZ w sprawie potępienia wojny Rosji z Ukrainą przez 141 krajów świata, szanse na pociągnięcie sprawców do odpowiedzialności przed wymiarem sprawiedliwości są duże. Tym samym uchylene podpisu na podstawie Statutu Rzymskiego nie ma wpływu na prowadzenie dochodzeń w sprawie zbrodni, które miały miejsce na czasowo okupowanych obszarach obwodów donieckiego i ługańskiego oraz na Krymie, gdyż Międzynarodowy Trybunał Karny ma jurysdykcję terytorialną, czyli bada fakty zbrodni, która miała miejsce na określonym terytorium i nie ma znaczenia, jakiego kraju jest obywatelem zbrodniarz wojenny.

Również Karim A. A. Khan stwierdził, że istnieją przekonujące dowody na to, że Prezydent Federacji Rosyjskiej powinien ponosić odpowiedzialność za nielegalne deportacje ukraińskich dzieci z okupowanych regionów Ukrainy, ponieważ w trakcie śledztwa jego Urząd potwierdził przypadki deportacji co najmniej kilkuset dzieci z przedszkoli i internatów. Z ustaleń śledztwa wynika, że wiele z tych dzieci w Federacji Rosyjskiej zostało oddanych do adopcji. Jednocześnie w Federacji Rosyjskiej dokonano zmiany ustawodawstwa, aby przyspieszyć nadawanie obywatelstwa rosyjskiego, co ułatwiło adopcję przez rosyjskie rodziny.

Tym samym w swoim oświadczeniu Prokurator Generalny Międzynarodowego Trybunału Karnego zauważył, że w tej sytuacji naruszone zostały art. 8 ust. 2 lit. a) pkt vii) oraz art. 8 ust. 2 lit. a) pkt viii) Rzymskiego Statutu; w momencie deportacji ukraińskie dzieci znajdowały się pod ochroną Czwartej Konwencji Genewskiej¹³ i że „musimy zadbać o to, aby sprawcy przestępstw zostali pociągnięci do odpowiedzialności, a dzieci wróciły do swoich rodzin i społeczności.

¹³ Karim A. A. Khan, *Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova*, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin> [dostęp: 18.12.2023].

Nie możemy pozwolić, aby dzieci były traktowane jak łup wojenny¹⁴, a ponadto Prokurator Generalny Międzynarodowego Trybunału Karnego zauważył: „Ukraina jest miejscem zbrodni, obejmującym złożony i szeroki zakres rzekomych zbrodni międzynarodowych. Nie zawahamy się złożyć dalszych wniosków o wydanie nakazu aresztowania, jeśli dowody na to pozwolą¹⁵”.

Jak widać, temat zbrodni wojennych i pociągania do odpowiedzialności karnej osób oskarżonych o ich popełnienie nadal pozostawia wiele nierozwiązanych kwestii, niemniej jednak, aby żadne naruszenie praw człowieka nie pozostało bezkarne, prowadzone są dziś żmudne prace, aby rejestrować te fakty we współpracy z instytucjami narodowymi i międzynarodowymi.

Podsumowanie

Jak wynika z ust. 1 art. 15 Statutu Rzymskiego prokurator może *proprio motu* dokonać wstępnego zbadania sprawy na podstawie informacji o zbrodniach podlegających jurysdykcji Trybunału. Jednakże sposób zbierania takich informacji pozostaje uregulowany na poziomie rekomendacji organizacji pozarządowej i naszym zdaniem wymaga odrębnej regulacji na poziomie międzynarodowym tak, jak zostało to zrobione dla postępowania dowodowego na etapie przygotowawczym i orzekającym międzynarodowego procesu karnego.

Bibliografia

1. Biuro Prokuratora Generalnego, *Prokuratorzy ds. nieletnich: na Ukrainie w wyniku zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej zginęło 512 dzieci*, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-512-ditei-zaginuli-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>.
2. Karim A. A. Khan, *Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova*, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin>.
3. Matwijczuk M., *Prawnik jako podmiot dokumentujący zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości. Współczesne aspekty modernizacji nauki: stan, problemy, kierunki rozwoju: materiały XXVI Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej, Zagrzeb (Chorwacja): Organizacja pozarządowa „VADND”, 7 listopada 2022 r.*

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

Akty prawne

1. Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).
2. Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).
3. Konwencja Genewska o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).
4. Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych (Dz.U. 1956, nr 38, poz. 171).
5. Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367).
6. Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175).
7. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708).

Orzecznictwo

1. Decyzja Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z dnia 11 października 2018 r. sprawa nr 1-124/2018(4976/17).